

В.В. Рисін, канд. екон. наук, доц.,
Львівський інститут банківської справи
Університету банківської справи НБУ

ДОВГОСТРОКОВІ ФІНАНСОВІ ІНВЕСТИЦІЇ БАНКІВ В УКРАЇНІ

У статті здійснено критичний аналіз існуючих у вітчизняній науці підходів до сутності і класифікації банківських інвестицій, охарактеризовано обсяги та динаміку довгострокових фінансових інвестицій банків у 2000-2007 рр., окреслено проблематику та перспективи банківської діяльності на ринку цінних паперів в Україні.

Ключові слова: банки, цінні папери, фондовий ринок, фінансові інвестиції банків.

Постановка проблеми. Банківська діяльність на ринку цінних паперів має свої особливості, які проявляються в тому, що метою довгострокових інвестицій є не лише отримання прибутку від участі в капіталі, але і одержання контролю над компанією для залучення додаткових фінансових потоків у банк. Специфіка здійснення довгострокових банківських інвестицій значною мірою обумовлюється сформованою ресурсною базою банку. Закономірно, що в ролі довгострокових інвестиційних ресурсів можуть використовуватися або кошти, залучені банком на тривалий строк, або власні кошти банку. Оскільки на сучасному етапі розвитку банківської системи банкам не вдалося залучити значні обсяги довгострокових ресурсів, то їх інвестиційна діяльність є не надто активною. Ще однією проблемою банківського інвестування в Україні є обмежений вибір надійних фондових фінансових інструментів, які могли б купувати банки з метою отримання доходів протягом тривалого часу. Поряд з тим у країнах Західної Європи та США діяльність банків на фондовому ринку приносить їм значну частину прибутків, а вкладення у цінні папери часто є альтернативою кредитуванню. З огляду на це беззаперечною є актуальність дослідження питань, пов'язаних із активізацією діяльності українських банків на ринках цінних паперів, особливо у сфері здійснення довгострокових інвестицій, які є одним із стимулів економічного зростання країни.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Банківська діяльність на ринках цінних паперів вже тривалий період часу є об'єктом уваги вітчизняних науковців, серед яких слід виділити О.Д. Вовчак, Б.Л. Луціва, А.А. Пересаду, Л.О. Примостку та ін. Проте більшість праць за даною тематикою містять широке трактування банківської інвестиційної діяльності, до складу якої входять і кредити, що мають інвестиційне спрямування. Натомість практично відсутні дослідження, що концентрувалися б на проблемах довгострокового банківського інвестування у цінні папери.

Метою статті є визначення суті та різновидів банківських інвестицій, оцінка обсягів та динаміки довгострокових банківських інвестицій в Україні, а

також визначення основних тенденцій розвитку та напрямів удосконалення діяльності банків на ринку цінних паперів.

Виклад основного матеріалу. Як похідне поняття категорії “інвестиції”, банківські інвестиції акумулюють у собі властивості інвестицій взагалі, хоча вони одночасно характеризуються і специфічними формами свого вияву. Відповідно до Законів України “Про банки і банківську діяльність” та “Про цінні папери і фондову біржу” банки можуть здійснювати свої операції через випуск та обіг цінних паперів, а також комісійну та комерційну діяльність із цінними паперами, надавати послуги із зберігання цінних паперів, здійснювати депозитарний облік і ведення розрахунків за операціями з цінними паперами, а також інші операції з цінними паперами згідно з чинним законодавством України. Таким чином, банки можуть бути одночасно емітентами, інвесторами, торговцями цінних паперів, інфраструктурними учасниками. Як бачимо, в законодавчих актах банківські інвестиції пов’язуються лише з операціями з цінними паперами.

Згідно з вищеназваними законодавчими актами, банківські установи можуть випускати цінні папери, вкладати свої ресурси в державні цінні папери, корпоративні акції, торгувати цінними паперами на ринку як брокери, так і дилери, здійснювати депозитарно-реєстраторські функції та довірче управління цінними паперами.

Серед українських дослідників проблем банківського інвестування існують різні підходи до визначення його сутності. А.А. Пересада зазначає, що банківські інвестиції опосередковують процес використання тимчасово вільних коштів у вигляді фінансування (кредитування) капіталовкладень або іншої форми вкладень у реальні активи безпосередньо для обслуговування процесу відтворення [5]. Із таким підходом погоджується Б.Л. Луців, який стверджує, що для сучасних банківських інвестицій характерним є переважання у них кредитної форми, що обумовлено відносно слабким розвитком ринку цінних паперів [3]. О.Д. Вовчак, розглядаючи банківські інвестиції, також відносить до них окремі види кредитів, зокрема довгострокові [1].

Проте зазначене трактування банківських інвестицій, зокрема віднесення до них і кредитування, є дискусійним. Адже в такому випадку банк можна розглядати як суто інвестиційного фінансового посередника, а це суттєво звужує його діяльність. На нашу думку, діяльність банку має насамперед кредитну основу, що передбачає виконання посередницьких функцій на грошовому ринку. Нерозвиненість ринку цінних паперів в Україні не означає, що за таких умов банківські інвестиції будуть здійснюватися у кредитній формі. Така ситуація призводить до того, що банківські ресурси переважно використовуються для надання кредитів, а не вкладаються в цінні папери (чи інвестиції). Тому слід зазначити, що ототожнення банківського кредитування з інвестуванням не зовсім правомірне з точки зору основних засад банківської діяльності. Більш справедливим є виділення інвестиційного кредиту як різновиду довгострокового кредиту, що має

інвестиційне призначення, але в той же час є складовою кредитної, а не інвестиційної діяльності банку.

Тому логічно розглядати інвестиційний портфель банку як портфель цінних паперів, хоча реальні інвестиції можуть займати певну частку банківських активів. Проте, як зауважує Л.О. Примостка, надмірна концентрація інвестиційного портфеля банку в реальних інвестиціях розцінюється як невласлива банкам діяльність. З огляду на це банки здебільшого здійснюють фінансові інвестиції [6].

Щодо класифікації фінансових інвестицій, то можна виділити кілька основних критеріїв. У вітчизняному законодавстві фінансові інвестиції поділяють на прямі і портфельні. При цьому прямою інвестицією є внесення коштів у статутний капітал юридичної особи в обмін на емітовані нею корпоративні права, а портфельною інвестицією є придбання цінних паперів, деривативів та інших фінансових активів за грошові кошти на фондовому ринку. Наведений поділ є особливо характерним для вітчизняної економічної літератури.

На відміну від вітчизняного підходу, у міжнародній практиці за ознакою самостійності здійснення інвестиції поділяють на прямі, коли вкладення капіталу здійснює безпосередньо інвестор, та непрямі, коли вкладення капіталу здійснюється інвестором за участю фінансових посередників. За ознакою мети інвестування фінансові інвестиції поділяють на:

стратегічні – коли інвестор вкладає капітал у контрольний пакет акцій з метою здійснення стратегічного управління чи поглинання компанії-емітента;
портфельні – коли інвестор має на меті лише приріст суми вкладеного капіталу [7].

За економічною природою фінансових активів цінні папери можна поділити на:

пайові (неборгові) цінні папери, що виражають відносини співвласності (акції);
боргові цінні папери, що пов'язані з кредитними відносинами (облігації, казначейські векселі і зобов'язання, ощадні і депозитні сертифікати);
похідні цінні папери, що засвідчують право купівлі-продажу паперів за фіксованою в договорі ціною (опціони, ф'ючерси, варанти).

Як зазначалося вище, у переважній більшості випадків об'єктом портфельних фінансових інвестицій банку є цінні папери. Внаслідок цих операцій відбувається процес фінансування господарюючих суб'єктів.

Як зазначає Б.Л. Луців, активність комерційних банків на ринку акцій в Україні зумовлена процесами концентрації акціонерної власності. З огляду на обмеженість строків ринку грошей, високу вартість останніх, неефективне законодавче регулювання відносин корпоративного управління портфельне інвестування не може конкурувати з кредитуванням. Тому зростання ролі банків на ринку фінансового посередництва є закономірним, а їх участь в акціонерному капіталі підприємств є чинником зниження кредитного

ризик, зменшення вартості позичкового капіталу та передумовою активізації кредитної діяльності [3].

Портфельні інвестиції лише частково спрямовуються на збільшення реального капіталу, вкладення коштів у цінні папери передбачає досягнення чотирьох цілей: дотримання ліквідності, одержання доходу, збереження коштів, зростання вкладень.

З метою підтримання належного рівня ліквідності банки змушені інвестувати кошти в короткострокові цінні папери надійних емітентів, а за відсутності останніх взагалі утриматися від здійснення інвестицій. Максимальний дохід від інвестицій у цінні папери банк-інвестор одержить тоді, коли вкладе кошти в акції фірм, які щойно створились і виплачують високі дивіденди як плату за ризик. Натомість збереження вкладених коштів знову може бути досягнуте за рахунок зменшення дохідності цінних паперів. Найбезпечніше вкласти кошти в облігації державних позик, у муніципальні облігації, в акції фінансово стійких компаній, оскільки такі цінні папери забезпечені державними ресурсами чи потенціалом компанії. Але водночас дохідність таких цінних паперів не надто висока. Щодо примноження капіталу, то суттєве його зростання можливе у власників звичайних (простих) акцій економічно стійких акціонерних компаній. Дивіденди тут не дуже високі, але в довгостроковій перспективі капітал інвестора зростатиме.

Основною формою банківських інвестицій в Україні є фінансові інвестиції. Проте необхідно констатувати, що більшість банків недостатньо інвестують у цінні папери підприємств реального сектора у зв'язку з нестабільним функціонування цих підприємств, повільними темпами структурних перетворень у вітчизняній економіці.

За роки стабільного та цивілізованого функціонування банківської системи спостерігаються стійкі тенденції зростання основних показників її діяльності, а також активів банків та вкладень у цінні папери як їх складової. На рис. 1 показано динаміку обсягів активів та фінансових інвестицій банків у 2000-2007 рр.

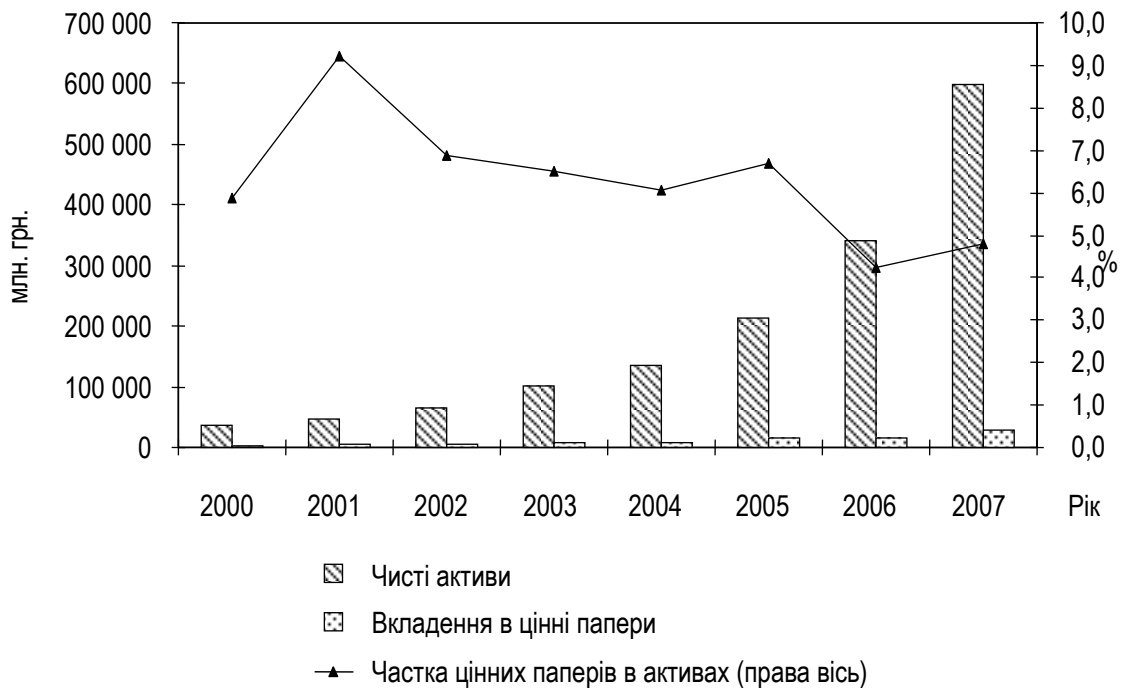

Рис. 1. Динаміка обсягів активів і фінансових інвестицій банків у 2000-2007 рр.

Складено автором за даними [4].

Як видно з даних рисунка, за період з 2000 по 2007 рік чисті активи банківської системи України стрімко зростали і за станом на кінець 2007 року наблизились до 600 млрд. грн. Протягом аналізованого періоду їх обсяг збільшився в 16 разів, що свідчить про суттєве зростання фінансового потенціалу банківського сектора. Певною мірою зазначена тенденція торкнулася і обсягів фінансових інвестицій банків – вони зросли у 13 разів і на кінець 2007 року становили 28,7 млрд. грн. Але в той же час необхідно відмітити, що вкладення в цінні папери є незначною складовою банківських активів. Їх питома вага в чистих активах коливалася в діапазоні 4-9 %, причому у 2006-2007 роках вона знизилася до мінімального рівня – 4,3-4,8 %. Зазначений процес міг бути викликаний кількома чинниками – швидкими темпами приросту кредитного портфеля банків, який залишається основною складовою банківських активів і приносить банкам переважну частину доходів; недостатнім рівнем розвитку фондового ринку в Україні; недостатньою привабливістю цінних паперів українських емітентів та відсутністю гарантій стосовно отримання дивідендів за ними (тут доречно згадати непрозору структуру власності більшості компаній); низьким рівнем довіри до державних цінних паперів; послабленням стимулів до інвестування в цінні папери іноземних емітентів у зв'язку з іпотечною кризою в США восени 2007 року. Перелічені чинники призвели до переміщення більшої частини банківських ресурсів на ринок позичкових капіталів, зокрема у сферу кредитування фізичних осіб, яка останнім часом розвивається в Україні надзвичайно динамічно.

Аналізуючи структуру інвестиційного портфеля українських банків, слід зупинитися на існуючих вимогах до відображення вкладень у цінні папери у фінансовій звітності банків. Такі вимоги встановлені Інструкцією з бухгалтерського обліку операцій з цінними паперами в банках України, що затверджена постановою Правління НБУ № 358 від 03.10.2005. Згідно з нею виокремлено три види банківських вкладень у цінні папери:

1. Цінні папери в торговому портфелі та портфелі банку на продаж – це папери, які придбані банком з метою подальшого продажу й отримання торговельного прибутку від різниці між ціною продажу і купівлі та які відповідають одразу двом вимогам: вільно обертаються на ринку та мають визначений короткостроковий період дії (не більше одного року).

2. Портфель цінних паперів, що утримуються до погашення, складається із цінних паперів, що були придбані для їх утримання до настання строку погашення (для безстрокових цінних паперів – довічно) і отримання дивідендного доходу, а також для використання інших прав, що впливають із володіння цінними паперами.

3. Інвестиції в асоційовані та дочірні компанії містять довгострокові вкладення капіталу (акції, паї) банку в асоційовані компанії, де банк володіє 20 % або більшою частиною їх капіталів, і на його частку виплачують дивіденди, а також у дочірні компанії. При цьому банк повинен володіти 50 % або більшою частиною капіталу дочірніх компаній [2].

Відповідно до наведеної класифікації проаналізуємо структуру вкладень українських банків у цінні папери (табл. 1).

Таблиця 1

Вкладення українських банків у цінні папери в 2004-2007 рр.

Вид вкладень	Рік			
	2004	2005	2006	2007
1. Боргові цінні папери, в тому числі:	5 971,5	10 874,1	10 523,4	22 739,6
• торговий портфель	72,8	242,1	1 847,5	4 528,1
• для продажу	3 701,8	5 816,7	5 945,8	12 817
• до погашення	2 196,8	4 815,4	2 730,1	5 394,4
2. Неборгові цінні папери, в тому числі:	2 247	3 452,8	3 951,9	5 930,2
• торговий портфель	33,4	476,6	2 198,8	3 553,3
• для продажу	2 036,2	2 827,1	1 371,7	1 685,9
3. Інвестиції в асоційовані компанії	177,4	149,1	381,4	691

Складено за даними: Бюлетень НБУ. – 2008. – № 2. – С. 154.

Як видно із даних, наведених у таблиці, протягом аналізованого періоду усі складові портфеля фінансових інвестицій банківської системи України зростали. Проте вищі темпи зростання характерні для вкладень у боргові цінні папери (насамперед облігації) – за 2004-2007 роки портфель цінних паперів цього типу зріс у 3,8 раза і за станом на 01.01.2008 становив понад 22,7 млрд. грн. Щодо вкладень банків в акції та інші неборгові цінні папери, то динаміка зростання була не такою високою – вони збільшились у 2,6 раза і становили близько 5,9 млрд. грн. Наведені цифри свідчать як про низьку

зацікавленість банків у купівлі акцій підприємств, так і про недостатню кількість інвестиційно привабливих акцій у вільному продажу на фондовому ринку. Інвестиції в асоційовані компанії традиційно мають незначну питому вагу в портфелі цінних паперів українських банків. На початку 2008 року вона становила лише 2,4 %. Тому можна стверджувати, що створення дочірніх структур (зокрема у фінансовому секторі) не є пріоритетом для банків на сучасному етапі розвитку банківської системи України. Проте не можна відкидати можливість опосередкованої участі банків у функціонуванні таких структур шляхом здійснення непрямих (прихованих) інвестицій.

З усіх перелічених форм вкладень банків у цінні папери більшість мають короткостроковий спекулятивний характер і не можуть розглядатися як довгострокові інвестиції. На рис. 2 показано структуру фінансових інвестицій банків шляхом їх поділу на короткострокові та довгострокові. При цьому до довгострокових вкладень ми відносимо портфель боргових цінних паперів до погашення та інвестиції в асоційовані компанії.

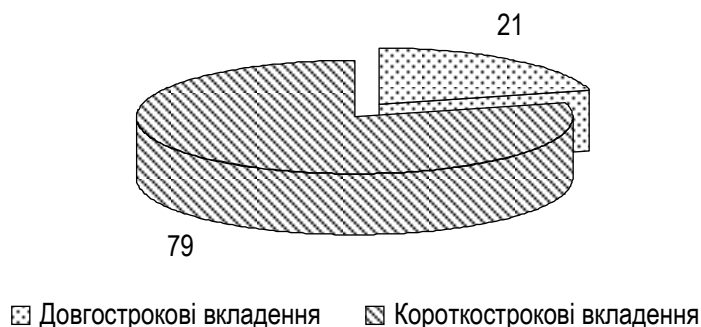

Рис. 2. Структура фінансових інвестицій українських банків за станом на 01.01.2008, %

Як видно з рис. 2, 79 % фінансових інвестицій банків – це короткострокові вкладення, представлені портфелем на продаж та торговим портфелем. За станом на 01.01.2008 торговий портфель становив понад 8 млрд. грн., портфель на продаж – понад 14,5 млрд. грн. Водночас вкладення банків у цінні папери з метою отримання дивідендів у довгостроковій перспективі становили лише п'яту частину їх інвестиційного портфеля, тобто становили 6 085 млрд. грн., або близько 1 % від загальних чистих активів банківської системи. Як бачимо, фінансові інвестиції на сучасному етапі абсолютно не конкурують із довгостроковими кредитами у сфері розміщення довгострокових банківських ресурсів.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволяє зробити висновок про низький рівень розвитку довгострокових банківських інвестиційних операцій в Україні, що викликаний як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Протягом останніх років банки були більш зацікавлені в розміщенні своїх ресурсів у більш прибуткові та менш ризиковані кредити. Проте ситуація може змінитися вже найближчим часом з огляду на позицію Національного банку України, що з квітня 2008 року вживає дієвих заходів для обмеження кредитної активності банків.

Враховуючи те, що в 2007 році український фондовий ринок демонстрував доволі високу дохідність, цілком можна прогнозувати, що частина банків переорієнтує свою діяльність зі споживчих довгострокових кредитів на довгострокові фінансові інвестиції, і частка останніх в активах банківської системи буде неухильно збільшуватися.

Список літератури

1. Вовчак, О. Д. Банківська інвестиційна діяльність в Україні [Текст] / О. Д. Вовчак. – Львів : Вид-во Львів. комерц. акад., 2005. – 544 с.
2. Інструкція з бухгалтерського обліку операцій з цінними паперами, затверджена постановою Правління НБУ від 03.10.2005 № 358 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // www.bank.gov.ua.
3. Луців, Б. Л. Банківська діяльність у сфері інвестицій [Текст] / Б. Л. Луців. – Тернопіль : Економічна думка, Карт-бланш, 2001. – 320 с.
4. Основні показники діяльності банків України на 1 березня 2008 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // www.bank.gov.ua.
5. Пересада, А. А. Управління інвестиційним процесом [Текст] / А. А. Пересада. – К. : Лібра, 2002.
6. Примостка, Л. Фінансовий менеджмент банку [Текст] / Л. Примостка. – К. : КНЕУ, 2004. – 468 с.
7. Синки, Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг [Текст] / Дж. Синки ; пер. с англ. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. – 1018 с.

Summary

The critical analysis of existent approaches to the essence and classification of bank's investment in Ukrainian science is made, the volume and dynamics of bank's long-term financial investment in 2000-2007 yy. are valued, the problems and perspectives of banking activity on stock market in Ukraine are specified.

Отримано 12.12.2008

Рисін, В.В. Довгострокові фінансові інвестиції банків в Україні [Текст] / В.В. Рисін // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць. - Суми: УАБС НБУ, 2009. - Т. 24. - С. 113-122.